

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 9-Х КЛАСІВ ЗАСОБАМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПРЕЦЕДЕНТНИХ ТЕКСТІВ

FORMING 9TH GRADES STUDENTS' CULTURAL COMPETENCE BY MEANS OF NATIONAL-PRECEDENT TEXTS

У статті досліджено особливості формування культурологічної компетентності в учнів 9-х класів засобами національно-прецедентних текстів. Розкрито сутність культурологічної компетентності як усвідомлення особистістю мови як національно-культурного феномена; володіння нормами українського мовленнєвого етикету, культурою міжнародного спілкування. Акцентовано на важливій ролі шкільного курсу української мови як предмета вивчення і як явища національної культури у формуванні культурологічної компетентності учнів. На основі аналізу праць із теми дослідження визначено основні складники культурологічної компетентності: мотиваційно-ціннісний компонент (усвідомлення мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу); когнітивний компонент (лінгвокультурні поняття концепту, прецеденту, дискурсу, стереотипів і формул мовленнєвого етикету), діяльнісний компонент (уміння аналізувати національно марковані мовні одиниці, дискурси; доцільно й ефективно спілкуватися в сучасному світі, оперуючи культурними концептами й образами). Доведено доцільність використання національно-прецедентних текстів як одного із засобів формування культурологічної компетентності. З'ясовано, що прецедентні тексти викликають інтерес до вивчення мови, є важливим джерелом інформації про життя й культуру носіїв мови, сприяють підвищенню мовленнєвої культури. Описано основні вправи та завдання, що сприятимуть формуванню культурологічної компетентності в процесі вивчення синтаксису складного речення в 9-му класі. Запропоновано пошуково-ігрові та проблемно-комунікативні завдання, культурологічно-орієнтовані дискусії, проекти; роботу з епіграфами, прислів'ями, приказками, з національно маркованою лексикою тощо.

Ключові слова: компетентність, компетентнісний підхід, культура, культуроло-

гічна компетентність, національно-прецедентний текст, українська мова, синтаксис.

The article examines the features of the forming 9th grades students' cultural competence by means of national-precedent texts. Cultural competence essence as a person's language awareness as a national-cultural phenomenon is revealed; mastery of the Ukrainian speech etiquette norms, the inter-ethnic communication culture. Emphasis is placed on the important role of the Ukrainian language school course as a subject of study and as national culture phenomenon in forming students' cultural competence. Based on the analysis of works on the research topic, the main components of cultural competence are identified: motivational and value component (language awareness as expression of national culture form, the relationship of language and people's history); cognitive component (linguistic and cultural notions of concept, precedent, discourse, stereotypes and speech etiquette formulas), activity component (ability to analyze nationally marked language units, discourses; appropriate and effective communication in the modern world, operating with cultural concepts and images). The expediency of national precedent texts using as one of the means of forming cultural competence is proved. It was found that precedent texts arouse language learning interest, are an important information source about the life and culture of native speakers, contribute to the speech culture improvement. The main exercises and tasks that will contribute to the forming cultural competence in the process of studying the complex sentence syntax in 9th grade are described. Search-game and problem-communicative tasks, culturally-oriented discussions, projects are offered; work with epigraphs, proverbs, sayings, nationally marked vocabulary, etc.

Key words: competence, competence approach, culture, cultural competence, national-precedent text, Ukrainian language, syntax.

УДК 378.016.811
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/41/1.8>

Кухарчук І.О.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

Корчова О.М.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нормативні документи в галузі освіти України (Закон України «Про освіту», Державний стандарт базової середньої освіти України, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція нової української школи) спрямовані на переосмислення мети й результатів навчання, технології організації освітнього процесу, а також зорієнтовані на компетентнісний підхід як панівний напрям підвищення якості освіти, що формує в особистості здатність до практичного й творчого застосування знань і набутого досвіду в різних життєвих ситуаціях, до активної життєвої позиції як суб'єкта міжкультурної взаємодії.

В умовах гуманізації середньої освіти, активного впровадження компетентнісного підходу до процесу навчання перед методикою навчання української мови поряд зі знанням постає й інше завдання – вивчення мови як комунікативного засобу пізнання світу, як феномена культури та способу її зберігання.

Особлива роль у формуванні культурологічної компетентності учнів належить українській мові як предмету вивчення і як явищу національної культури. У процесі вивчення шкільної дисципліни в учнів формується уявлення про мову як національно-культурний феномен, що відображає духовно-моральний досвід народу й закріплює основні моральні цінності; про зв'язки мови

з культурними традиціями народу; про красу, виразність і естетичні можливості рідної мови. Залучення до культурної спадщини нації через вивчення мови пов'язане з тим, що культура і мова народу мають глибокий генетичний зв'язок. Уроки української мови в сучасній школі повинні стати засобом пізнання рідної культури, а навчання української мови має бути пов'язане із засвоєнням культури українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних основ культурологічного підходу в освіті зробили Є. Бондаревська, М. Булигін, Ю. Різдвяний, О. Савченко, А. Флієр, Ю. Юрченко та ін. Особливості впровадження культурологічного підходу на уроках української мови та літератури досліджено в наукових розвідках Г. Бійчук, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентиліук, Т. Рогальської, В. Пустохіної, Т. Яценко та ін. У лінгводидактиці описано культурологічний підхід як один із засобів реалізації соціокультурної змістової лінії навчальної програми (Т. Рогальська), запроваджено риторичний підхід до формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури (В. Пустохіна), запропоновано українознавче спрямування змісту шкільного курсу української мови (О. Кучерук).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні науково-методичні пошуки, проблема формування культурологічної компетентності учнів потребує подальшого опрацювання. Окрім того, недостатньо вивчені в методиці навчання української мови дидактичні можливості національно-прецедентних текстів у формуванні культурологічної компетентності учнів, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті – визначити зміст поняття «культурологічна компетентність», її структуру; окреслити шляхи формування культурологічної компетентності засобами національно-прецедентних текстів у процесі вивчення синтаксису складного речення.

Виклад основного матеріалу. У лінгводидактиці термін «культурологічна компетентність» ще не сформувався й не став загальноприйнятим. До сьогодні в чинних документах і методичній літературі простежуються різні його позначення: культурологічна, культурознавча, лінгвокультурологічна, етнокультурна, етнофілологічна, соціокультурна тощо.

У лінгводидактиці культурологічну компетентність визначають як одну із ключових компетентностей й характеризують як «сформоване сукупне новоутворення особистості, що дає змогу вільно почуватися в різних соціокультурних ситуаціях: 1) відчувати себе не лише об'єктом, а й суб'єктом культурно-історичного процесу; 2) бути різнобічно освіченим, мати широкий кругозір; 3) розуміти

закономірності розвитку культури як процесу створення, збереження й трансляції загальнолюдських цінностей; 4) орієнтуватися в традиціях, реаліях, звичаях, духовних цінностях не тільки свого народу, але й інших націй; 5) уміти доцільно й ефективно виступати, спілкуватися в сучасному світі, оперуючи культурними концептами й образами різних народів» [2, с. 198].

Більшість учених-методистів культурологічну компетентність трактують як здатність і готовність особистості до діалогу культур, що базується на комплексі засвоєних лінгвістичних знань, умінь, навичок з мови, знанні соціокультурної системи країни, а також історичних умов, що вплинули на її становлення; країнознавчих знань та умінь проводити порівняльний аналіз рідної та іншомовної культури (Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, М. Пентиліук та ін.).

Культурологічну компетентність учнів у процесі вивчення української мови характеризуємо як усвідомлення особистістю мови як форми вираження національної культури, взаємозв'язку мови та історії народу, національно-культурної специфіки української мови, володіння нормами українського мовленнєвого етикету, культурою міжнаціонального спілкування.

Взаємодія культури і мовної структури репрезентована в структурі культурологічної компетентності, яка охоплює такі компоненти: *мотиваційно-ціннісний* (мотиваційно-ціннісне ставлення до культури і традицій українського народу, його самобутності, до української мови як явища національної культури, скарбниці культурно-історичної інформації, до пізнання національно-культурного компонента мовних засобів); *когнітивний* (усвідомлення лінгвокультурних понять «концепт», «прецедент», «дискурс», «стереотипи і формули мовленнєвого етикету»), *діяльнісний* (уміння аналізувати національно марковані мовні одиниці, дискурси; доцільно й ефективно спілкуватися в сучасному світі, оперуючи культурними концептами й образами).

Одним із засобів формування культурологічної компетентності є національно-прецедентні тексти. Прецедентний текст – це завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності; предикативна одиниця, складний знак; він є добре відомим члену національно-культурної спільноти; звернення до нього може багаторазово повторюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлювання та прецедентні імена. До прецедентних текстів належать твори художньої літератури, фольклорні тексти, політичні тексти тощо [1, с. 216]. Такі тексти описують (інтерпретують або коментують) об'єкти культури, артефакти, мовні феномени, традиції народу, релігійні ритуали, побутові обряди, свята, біографії діячів культури, історико-значущі події

або явища природи, які здійснюють емоційно-моральний вплив на читача (слухача). У національно-прецедентних текстах широко представлені фразеологічні одиниці, афоризми, крилаті вирази, прислів'я і приказки як узагальнення багатовікового життєвого досвіду народу.

На етапі формування *мотиваційно-ціннісного компонента* культурологічної компетентності дуже важливо сформуванню в учнів емоційне ставлення до об'єкта пізнання – мови як своєрідного дзеркала культури, у якому відображається життєдіяльність носія мови, соціальна самосвідомість нації, менталітет, національний характер, система духовних, моральних цінностей, традиції, звичаї, світовідчуття, бачення світу.

На уроках української мови в процесі вивчення синтаксису можна запропонувати учням вправи, що передбачають завдання на вивчення мовного матеріалу й формування системи ціннісних орієнтацій, наприклад:

- Прочитайте вислови про мову. Випишіть ті, які за будовою є складнопідрядними реченнями. Чи вважаєте ви мову скарбницею культури українського народу? Чому?

- Відновіть афоризми, об'єднавши частини складних речень. Визначте різновиди складнопідрядних конструкцій. Скористайтеся довідкою. Якою спільною темою об'єднані вислови?

- Прочитайте фрагмент тексту. Визначте його головну думку. Які слова найбільш точно характеризують українську культуру? Які асоціації виникають, коли ви чуєте вислів «українська культура»?

На етапі формування *когнітивного компонента* культурологічної компетентності вправи і завдання повинні спрямовуватися на розуміння учнями мовних одиниць із національно культурним компонентом, концептів української мовної картини світу, правил мовленнєвого етикету тощо.

- Прочитайте текст про українського композитора XVIII ст. М. Березовського. Знайдіть речення, ускладнені вставними та вставленими конструкціями. Поясніть їхню роль в організації тексту. Випишіть прецедентні імена. Що вам відомо про них? Підготуйте невеличке повідомлення про одну з відомих постатей, що згадується в тексті.

- Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль. Здійсніть аналіз синтаксичної організації тексту. Поясніть значення слів «націоналізм», «ідентичність», «авторитарна держава».

На етапі формування *діяльнісного компонента* культурологічної компетентності пропонуємо вправи і завдання для вдосконалення вмінь і навичок оброблення й використання культурологічної інформації в ситуативно-комунікативній діяльності. Учням можна запропонувати пошуково-ігрові та комунікативно-проблемні завдання, спрямовані на розвиток культурологічної спостережливості; виявлення подібностей і відмінностей

соціальних і культурних особливостей іншомовної та рідної культури:

- Назвіть українські національні страви. З додаткової літератури дізнайтеся про одну із улюблених страв представників іншої країни. Підготуйте рецепт її приготування. Які речення переважають у вашому тексті? Розіграйте діалог, у якому ви розповідаєте другові/подрузі про приготування цієї страви.

- Проаналізуйте різні джерела (фольклорні твори, літературно-критичні статті, фрагменти документальних чи художніх фільмів), у яких описується традиційне українське зимове свято – Різдво. Здійсніть порівняльний аналіз святкування в Україні та іншій країні.

- Підготуйте інформацію про особливості привітання в різних країнах світу. Розіграйте ситуацію, у якій би ви використали одну із форм привітання представника іншої країни. Як ви вважаєте, чи треба знати особливості мовленнєвого етикету інших країн?

- Прочитайте текст. Спробуйте його поширити, використовуючи національно-прецедентні феномени (прислів'я та приказки, фразеологізми, прецедентні імена тощо). Доберіть до нього заголовки та епіграф.

Формуванню культурологічної компетентності учнів сприяють культурологічно-орієнтовані дискусії, проекти, спрямовані на пошук інформації про рідну та іншомовну культуру, формування навичок колективно-групової роботи; розвиток культурної творчості; зіставлення української та іншомовної культур:

- Ознайомтеся з щоденником як різновидом епістолярного стилю. Охарактеризуйте його синтаксичні особливості. Чи відомі вам українські письменники, які писали в цьому жанрі? Спробуйте описати декілька днів зі свого життя, використовуючи прецедентні тексти (прислів'я чи приказки, фразеологізми, прецедентні імена тощо).

- Підготуйте проєкт «Українська хата – відображення життя українського народу». Об'єднайтеся в групи та підготуйте матеріал про 1) особливості будови української хати; 2) регіональні особливості побудови хат; 3) значення порогу, печі тощо для українців; 4) змалювання української хати у фольклорі та мистецтві.

На завершальному етапі формування культурологічної компетентності пропонуємо учням написання зв'язних висловлювань, використовуючи прецедентний текст, наприклад:

- Напишіть твір-мініатюру на одну із запропонованих тем: «Ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи» (Іван Багряний), «Орлині крила маєм за плечима, самі ж кайданами прикуті до землі» (Леся Українка). Спробуйте посилити основну думку творів за допомогою прецедентних текстів (афоризмів, прислів'їв, приказок, фразеологізмів).

- Напишіть твір-роздум на тему «Глобальні проблеми людства», уведіть до зв'язного висловлювання відомі рядки з поезії Ліни Костенко «Так і живем/од стресу і до стресу/Абетку смерті маємо – АЕС».

- Напишіть твір на тему «Славне минуле України», використовуючи прецедентні імена, фразеологізми, крилаті вислови, а також історичні та літературні факти.

У процесі вивчення синтаксису української мови пропонуємо використовувати такі види національно-прецедентних текстів, як епіграфи, висловлювання лінгвістів, педагогів, письменників та ін. видатних постатей, наприклад:

- Поясніть, як ви розумієте зміст слів відомих лінгвістів: «Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності» (П. Мовчан); «Велика мовна культура конче веде й до великої сили політичної» (І. Огієнко).

- Прочитайте думки педагога Г. Ващенко. Чи погоджуєтеся ви з ним? Сформулюйте принципи, яких ви б хотіли дотримуватися в житті, використовуючи безособові (інфінітивні) речення.

- Прочитайте висловлювання відомих письменників про мову. Які ще вислови вам відомі про мову? Знайдіть речення, частини якого поєднані різними типами зв'язку – сурядності та підрядності, зробіть їх синтаксичний розбір.

Висновки. Отже, культурологічна компетентність – це здатність особистості оперувати лінгвістичними знаннями (системою мови, мовними засобами) та вміння застосовувати в процесі життєдіяльності культурологічні одиниці (звичаї, традиції, зразки поведінки тощо) для ефективної культурної взаємодії з представниками своєї та іншої культур у сучасному просторі. Використання прецедентних текстів на уроках української мови є дидактично виправданим, дозволяє вивчати мовний матеріал з оперттям на специфіку національної культури, формує лінгвокультурологічну компетентність. Саме українська мова як навчальний предмет покликана не лише формувати систему мовних знань та вмінь, а й виховувати особистість як представника національної культури, як громадянина та патріота країни.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі принципів та інших методів формування культурологічної компетентності учнів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. 6-е изд. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 264 с.
2. Пустохіна В. І. Формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі навчання української літератури: риторичний підхід. *Педагогічна риторика: історія, теорія, практика* : монографія / Кучерук О. А., Голуб Н. Б., Горошкіна О. М. та ін.; за ред. О. А. Кучерук. Київ : КНТ, 2016. С. 196–207.